JOANNA GIEL
ORCID: 0000-0003-0436-7179
Uniwersytet Wrocławski

Wilhelm Dilthey we Wrocławiu*

Wilhelm Dilthey in Wrocław

Abstract: The article above discusses 11 years of Wilhelm Dilthey's creative presence in Wrocław, a philosopher whose contribution to the European culture has been never questioned. Dilthey was appointed to the University of Wrocław in March 1871. Same year in October, he moved to Wrocław, took over the department of philosophy from Christlieb Julius Braniß and started academic lectures in autumn. Acclimatizing in the Silesian capital was difficult for the philosopher, in his letters he complained about the climate and provinciality of the city. It has changed over time, so that Dilthey finally adjusted to the environment. It happened because of numerous connections with the people from the university, among others with Graf Yorck von Wartenburg, but not only. In Dilthey's biography, years in Wrocław were extremely prolific. In Wrocław Dilthey matured to the work of his life: *Introduction to the Human Sciences*, called in the subject literature the "crowning of the period in Wrocław". He presented the concept of his work in a letter, among others, to Theodor Althoff, an official from the Prussian Ministry of Culture. The preserved sketch of the letter is interesting because of its concept, but also because it shows a certain dependence of onetime philosophers on the state system. The article above contains an annex—a translation of this letter into Polish. Dilthey was a lecturer at the University of Wrocław until the end of the summer semester in 1882, after that he was appointed to Berlin in July 1882.

Keywords: philosophy at the University of Wrocław, Wilhelm Dilthey's biography, *Introduction to the Human Sciences*

* Głównym źródłem dla powstania tego artykułu był artykuł Gudrun Kühne-Bertram, *Wilhelm Dilthey's Breslauer Jahre 1871–1882*, „Archivio di Storia della Cultura” 24 (2013), s. 109–122.

Słowo wstępne

Wrocławskie lata w życiu Wilhelma Diltheya, czyli okres od 1871 do 1882 roku, uważany jest w literaturze przedmiotu za okres niezwykle płodny i ciekawy, zarówno w aspekcie biograficznym, jak i pod względem pracy twórczej Diltheya. To we Wrocławiu powstał pierwszy tom najważniejszego dzieła filozofa *Einleitung in die Geisteswissenschaften*¹, który ukazał się drukiem w 1883 roku, a który był podstawą dla ukonstytuowania się późniejszej sławy Diltheya jako „filozofa nauk humanistycznych”. Znaczenie Diltheya dla filozofii sięga daleko głębiej. Był on twórcą hermeneutyki, a jego filozofia mająca korzenie w konkretnym życiu, rozumiana jest jako nauka o doświadczeniu, jako nauka o tym, co rzeczywiste. Zadaniem tej filozofii jest możliwie szerokie poznanie rzeczywistości, jej drogą „uniwersalna refleksja nad samym sobą” (*Selbstbesinnung*), a celem samopoznanie człowieka. W artykule skupię się na trzech aspektach. W punkcie pierwszym, biograficznym, przedstawię życie prywatne Diltheya we Wrocławiu, jak również zreferuję, jakie znajomości w owym czasie filozof zawarł, a jakie były istotne dla jego twórczości i kształtowania się światopoglądu. W punkcie drugim przedstawię najważniejsze dzieła Diltheya powstałe w okresie wrocławskim. I w końcu w punkcie trzecim, podsumowującym, postaram się pokazać wkład i znaczenie lat spędzonych na Uniwersytecie Wrocławskim dla całokształtu filozofii Diltheya.

Załącznikiem do przedłożonego artykułu jest tłumaczenie szkicu listu Diltheya do Friedricha Theodora Althoffa (1839–1908). Szkic ten, znany w literaturze przedmiotu jako *Althoff-Brief*, jest z perspektywy niniejszego artykułu o tyle ważny, że przedstawia koncepcję *Wprowadzenia do nauk humanistycznych*, przez pryzmat którego postrzegam znaczenie okresu wrocławskiego dla myśli Diltheya. Było kilka koncepcji na temat adresata i daty powstania tego szkicu. Początkowo badacze Diltheya zakładali, że miał być on konceptem listu kierowanego do Richarda Schöne, kierownika odpowiedzialnego za szkolnictwo wyższe w Pruskim Ministerstwie Kultury w okresie od maja do października 1882 roku, i tym samym przyjmowali, że szkic musiał powstać w tym okresie, prawdopodobnie w połowie 1882 roku². Porównując go jednak z treścią zachowanego listu Diltheya do Schöne³, badacze doszli do wniosku, że filozof w szkicu porusza znacznie więcej wątków dotyczących *Wprowadzenia do nauk humanistycznych*, co wskazuje na późniejsze powstanie szkicu niż wskazano w XIX tomie *Gesammelte Schriften*⁴, to znaczy nie połowa 1882 roku, a luty 1883. Zgadzałoby się to z założeniem, że adresatem listu powstałego na podstawie szkicu był Althoff, gdyż piastował on stanowisko radcy i decernenta do spraw uniwersytetów w Pruskim Ministerstwie dopiero od 10 października 1882 roku.

¹ Fragmenty *Einleitung in die Geisteswissenschaften* (*Wprowadzenie do nauk humanistycznych*) zostały przetłumaczone na język polski przez Zbigniewa Kuderowicza (zob. Z. Kuderowicz, *Dilthey*, wyd. 2, Warszawa 1987).

² Zob. W. Dilthey, *Gesammelte Schriften*, Bd. XIX, H. Johach, F. Rodi (Hrsg.), Göttingen 1982, s. 453 (Anm.).

³ Por. List Diltheya do Richarda Schöne, Breslau, vor 6. Juni 1882, [w:] W. Dilthey, *Briefwechsel*, Bd. I: 1852–1882, K.-B. Gudrun, H.-U. Lessing (Hrsg.), Göttingen 2011, s. 885–888.

⁴ Por. *ibidem*, s. 888 (Anm.).

1. Życie prywatne i ważne znajomości

Profesura zwyczajna na Uniwersytecie Wrocławskim została Diltheyowi zaproponowana 31 marca 1871 roku. Był on wówczas zatrudniony w Kiel, gdzie wykładał na tamtejszym uniwersytecie, poczynawszy od semestru zimowego 1868/1869. Już w kilka dni po otrzymaniu propozycji z Wrocławia, 6 kwietnia 1871, filozof wystosował pismenną odpowiedź, przyjmując posadę. Informacja o możliwości podjęcia pracy na Uniwersytecie Wrocławskim dotarła do Diltheya, gdy przebywał na urlopie naukowym w Berlinie, gdzie w Bibliotece Berlińskiej kontynuował prace nad drugim tomem dzieła *Das Leben Schleiermachers*. Z początkiem października 1871 roku Dilthey przeniósł się do Wrocławia i zamieszkał przy Klosterstrasse 85b (dzisiejsza ulica Traugutta). Wraz z semestrem zimowym 1871/1872 przejął katedrę filozofii od Christlieba Juliusa Braniża, a 30 października 1871 roku wygłosił pierwszy wykład. Nauczał na Uniwersytecie Wrocławskim prawie jedenaście lat, aż do końca semestru letniego 1882 roku, po czym w lipcu otrzymał powołanie do Berlina.

Z zachowanych listów Diltheya z okresu wrocławskiego wynika, że filozof z trudem aklimatyzował się we Wrocławiu. W listach wielokrotnie uskarżał się na panujący we Wrocławiu klimat. Przykładowo w liście do swojego przyjaciela z czasu studiów, germanisty Wilhelma Scherera, z dnia 20 października 1871 roku czytamy: „Klimat i położenie Wrocławia napęniają mnie przerażeniem, kiedy pomyślę, że mam tutaj spędzić część mojego życia”⁵. W innym miejscu pisze o „melancholii i złym oddziaływaniu klimatu na jego zdrowie”⁶. O swoich trudnych początkach we Wrocławiu pisał między innymi do Eduarda Zellera: „Zaczynam się tutaj aklimatyzować. Przychodzi mi to z dużym trudem”⁷.

Pierwsze lata po przeprowadzce do Wrocławia wiązały się z dużymi zmianami w życiu osobistym Diltheya. We wrześniu 1873 roku podczas urlopu w saksońskim kurorcie Bad Elster filozof poznał swoją przyszłą małżonkę, o dwadzieścia jeden lat młodszą Katharinę Püttmann, córkę berlińskiego radcy prawnego. Dilthey poślubił Katharinę 22 marca 1874 roku, uroczystość odbyła się w Berlinie. 3 lutego 1877 roku we Wrocławiu przyszła na świat Clara, pierwsza córka z trojga dzieci Diltheya. Były to bardzo szczęśliwe lata w życiu filozofa, o czym świadczy jego korespondencja z tego okresu. We wspomnianym liście do Wilhelma Scherera z 20 października 1871 roku Dilthey napisał: „Wszystko prosto i serdecznie wychodzi mi na przeciw”⁸.

Lata, które Dilthey spędził we Wrocławiu, charakteryzowała nie tylko pomyślność życia rodzinnego, lecz także barwne życie towarzyskie. W liście do siostry Lily i szwagra Hermanna Usenera z 23 listopada 1871 roku filozof tak wyraził się na temat atmosfery i stosunków panujących we Wrocławiu: „Stosunki towarzyskie układają

⁵ „Dagegen erfüllen mich Klima und Lage Breslaus mit Entsetzen, wenn ich danke, daß ich hier einen Theil meines Lebens zubringen sollte” (list Diltheya do Wilhelma Scherera, Breslau 20.10.1871, [w:] *ibidem*, s. 611).

⁶ List Diltheya do Lily i Hermanna Usenera, Breslau 23.11.1871, [w:] *ibidem*, s. 618.

⁷ „Hier beginne ich nun mich einzuleben; es wird mir sehr schwer” (list Diltheya do Eduarda Zellera, Breslau 10.12.1871, [w:] *ibidem*, s. 622).

⁸ „Alles kommt mir herzlich und einfach entgegen” (list Diltheya do Wilhelma Scherera, Breslau 20.10.1871, [w:] *ibidem*, s. 611).

się nad wyraz błogo⁹. Niemal równocześnie z Diltheyem, w październiku 1871 roku, do Wrocławia sprowadził się wraz z rodziną towarzysz filozofa od najmłodszych lat: kompozytor i kapelmistrz Bernhard Scholz. W latach 1871–1883 kierował on orkiestrą wrocławską. W Auli Leopoldyńskiej Uniwersytetu Wrocławskiego odbywały się regularnie organizowane przez niego wieczory muzyki kameralnej, w których Dilthey chętnie brał udział. Dzięki tym wieczorom poznał on wiele osobistości z ówczesnego świata muzyki. Scholz sprowadzał bowiem do Wrocławia wielu znaczących solistów wokalnych i instrumentalnych, między innymi Clarę Schumann. Niemal rokrocznie do Wrocławia przyjeżdżał Johannes Brahms; on również brał udział w organizowanych przez Scholza wieczorach muzyki kameralnej. Na wniosek Diltheya oraz historyka Alfreda Wilhelma Dove’a Brahms 11 marca 1879 roku otrzymał od fakultetu filozoficznego Uniwersytetu Wrocławskiego doktorat honorowy.

Najważniejsze znaczenie dla ścieżki filozoficznej Diltheya miała znajomość z Grafem Paulem Yorckiem von Wartenburgiem, z którym filozof prowadził intensywną i produktywną wymianę myśli. Liczne pobyty Diltheya w położonym niedaleko Wrocławia majątku ziemskim Wartenburgów Oleśnica Mała oraz trwająca przez dwadzieścia lat (aż do śmierci Yorcka w 1897 roku) korespondencja¹⁰ wytworzyły między przyjaciółmi rodzaj wspólnoty myślowej. Korzyść tej znajomości była obojętna: Yorck dostarczał Diltheyowi okazje do snucia pomysłów i planów pisarskich, podczas gdy Dilthey wyzwalał w przyjacielu myśli, które bez impulsu ze strony filozofa mogłyby w ogóle nie zaistnieć¹¹. Jest bardzo prawdopodobne, że ogniwem, który połączył Yorcka i Diltheya, był Christlieb Julius Braniś¹². Po przejściu na emeryturę Braniś w 1870 roku na zaproszenie Yorcka zamieszkał na krótko w jego posiadłości. Było to tuż przed przybyciem do Wrocławia Diltheya, który — jak już wspomniano — przejął katedrę od Braniśa. W literaturze przedmiotu za początek intelektualnej znajomości Yorcka i Diltheya zwykło się przyjmować rok 1877, gdyż to z tego roku pochodzą pierwsze listy obu myślicieli. Jednak Dilthey i Yorck musieli poznać się wcześniej, jeszcze przed końcem 1873 roku, o czym świadczy listowna notatka Diltheya do jego narzeczonej z 21 stycznia 1874 roku¹³.

Do ścisłego kręgu zawartych we Wrocławiu przez Diltheya znajomości ze świata artystyczno-naukowego należeli między innymi: filolog klasyczny Martin Julius Hertz, historyk Karl Neumann, prawnicy Otto Friedrich Gierke oraz Johann Ernst Otto Stobbe, geolog Ferdinand Römer, fizjolog Rudolf Heidenhain, ekonomista Lujo Brentano, a także malarz Ferdinand Graf von Harrach. Przetrwały również znajomości filozofa z okresu berlińskiego, między innymi z politykiem Arthurem Hobrechtem, który w latach 1863–1872 był nadburmistrzem Wrocławia. W liście

⁹ „Die geselligen Verhältnisse lassen sich höchst behaglich an” (list Wilhelma Diltheya do Lily i Hermannusa Usenera, Breslau 23.11.1871, [w:] *ibidem*, s. 618).

¹⁰ Zob. *Briefwechsel Wilhelm Dilthey und Graf Paul Yorck von Wartenburg 1877–1897*, Halle 1923.

¹¹ Zob. E. Paczkowska-Lagowska, *Logos życia. Filozofia hermeneutyczna w kręgu Wilhelma Diltheya*, Gdańsk 2000, s. 16.

¹² Zob. L. Kleszcz, *Świadomość i historia — myśl Yorcka von Wartenburga*, [w:] *Filozofia we Wrocławiu. Dzieje — postacie — problemy*, L. Miodoński (red.), Wrocław 2013, s. 88.

¹³ Zob. list Diltheya do Kathariny Püttmann, Breslau 21.01.1874, [w:] W. Dilthey, *Briefwechsel*, Bd. I, s. 717–719.

do Wilhelma Scherera z 20 października 1871 roku Dilthey określił siebie jako człowieka, który ma większą skłonność do życia w naturze niż w otoczeniu ludzi¹⁴. Dlatego barwne życie towarzyskie, jakiego doświadczał we Wrocławiu, było niekiedy dla niego męczące. W liście do Eduarda Zellera z 10 grudnia 1871 roku Dilthey odnotował: „Równie ważnym dla mnie jest to, że bardziej potrzebuję kontaktu z naturą i wewnętrznego spokoju niż towarzystwa [...]. A tutaj od towarzystwa zupełnie nie mogę się uchronić”¹⁵.

2. Działalność pisarska

Wrocławskie lata w biografii Diltheya charakteryzowały się wzmożoną i intensywną aktywnością publicystyczną. Często były to prace pisane na zlecenie, które filozof przyjmował ze względu na dobrą gratyfikację. Jeszcze częściej niż w ubiegłych latach pisał recenzje nowości książkowych z zakresu filozofii, historii, sztuki i literatury, pedagogiki, antropologii, biologii i ekonomii. Prace te były publikowane w roczniku „Preußische Jahrbücher” oraz w dziennikach i czasopismach. Ich znaczna część ukazała się w popularnym wówczas czasopiśmie poświęconym kulturze „Westermanns’s illustrierte deutsche Monatshefte”, którego redaktorem począwszy od roku 1862 był przyjaciel Diltheya Alfred Glaser. Wraz z początkiem roku 1872 Dilthey powrócił do pracy nad drugim tomem dzieła *Das Leben Schleiermachers*. Jednocześnie w lutym tego roku zapowiedział swojemu wydawcy Georgowi Ernstowi Reimerowi, że dostarczy mu kolejny gotowy do druku manuskrypt *Spinoza und die Theorie von der Gesetzmäßigkeit in den Leidenschaften und Handlungen der Menschen*¹⁶. Miał to być pierwszy zeszyt większej rozprawy pod roboczym tytułem *Untersuchungen zur Förderung einer generellen Wissenschaft des Menschen und der Geschichte*. Zeszyt ten jednak się nie ukazał, a plan szybkiej realizacji projektu upadł. Filozof wrócił do niego dopiero po kilku latach.

W pierwszych latach wrocławskich Dilthey nosił się z wieloma filozoficznymi myślami, intencjami i conceptami, chcąc przenieść je na papier, a następnie opublikować. Dlatego też odmówił w maju 1872 roku przyjęcia atrakcyjnej posady w Würzburgu, by móc spokojnie pracować we Wrocławiu¹⁷. Począwszy od zimy 1872/1873 roku filozof powziął plan napisania historii rozwoju kultury europejskiej od okresu renesansu. Jednocześnie intensywnie pracował nad drugim tomem biografii Schleiermachersa. W listopadzie 1879 roku wychodził z założenia, że tom ten ukaże się drukiem latem 1880 roku¹⁸. Jednak nie doszło do tego. Podobnie rzecz miała się z publikacją *Geschichte des geistigen Lebens in Deutschland in der Neuzeit*. Mimo iż 3 stycznia 1881 roku Dilthey podpisał umowę wydawniczą, książka nigdy nie ukazała się drukiem. Jest charakterystyczne dla twórczości Diltheya, że nie ukończył on praktycznie

¹⁴ Zob. list Diltheya do Wilhelma Scherera, Breslau 20.10.1871, [w:] *ibidem*, s. 611.

¹⁵ „Nicht minder schwer wiegt bei mir, daß ich nun einmal des Umgangs mit der Natur und der inneren Stille mehr bedarf als Geselligkeit [...]. Und hier kann ich mich doch der Gesellschaft gar nicht entziehen [...]” (list Diltheya do Eduarda Zellera, Breslau 10.12.1871, [w:] *ibidem*, s. 622).

¹⁶ Zob. list Diltheya do Georga Ernsta Reimera, Breslau 2.02.1872, [w:] *ibidem*, s. 626.

¹⁷ Zob. list Diltheya do Adalberta Falka, Breslau 28.05.1872, [w:] *ibidem*, s. 632–635.

¹⁸ Zob. list Diltheya do Hermanna Usenera, 2-3.11.1879, [w:] *ibidem*, s. 830.

żadnego ze swoich dzieł. Stale rozmyślając, wciąż na nowo przemysliwał podstawy wiedzy, eksperymentując i przekształcając swoje koncepcje tak, że pozostawił ogromną ilość projektów, które nigdy nie zostały dokończone¹⁹.

W 1875 roku Dilthey powrócił do planu napisania rozprawy pod roboczym tytułem *Untersuchungen zur Förderung einer generellen Wissenschaft des Menschen und der Geschichte*. Rozprawa ta, będąc pierwszą systematyczną rozprawą Diltheya, ukazała się w czasopiśmie „Philosophische Monatshefte” pod zmienionym tytułem *Über das Studium der Geschichte der Wissenschaften vom Menschen, der Gesellschaft und dem Staat*. Tekst ten stanowił przygotowanie do dzieła życia Diltheya, czyli *Einleitung in die Geisteswissenschaften. Versuch einer Grundlegung für das Studium der Gesellschaft und der Geschichte*. Pierwszy tom tej rozprawy powstał praktycznie w całości we Wrocławiu, jednak ukazał się drukiem w marcu 1883 roku, kiedy filozof był już w Berlinie. Niemniej w literaturze przedmiotu dzieło to określane jest jako „zwieńczenie okresu wrocławskiego”²⁰.

3. Znaczenie lat wrocławskich dla całokształtu filozofii Diltheya

Znaczenie okresu wrocławskiego dla filozofii Diltheya postrzegam przede wszystkim przez pryzmat powstającego wówczas dzieła *Einleitung in die Geisteswissenschaften*, które ukonstytuowało jego pozycję w literaturze jako filozofa nauk humanistycznych, czyli nauk o duchu. Nauki humanistyczne według Diltheya miały stanowić autonomiczną grupę nauk empirycznych, ugruntowanych nie-metafizycznie oraz metodologicznie niezależnych od nauk przyrodniczych²¹. *Wprowadzenie do nauk humanistycznych* składa się z dwóch części. W pierwszej części²² Dilthey definiuje pojęcie nauk humanistycznych, rozwija ich system, a także uzasadnia konieczność nauk ufundowanych na teorii poznania. Druga część²³ to analiza historii myślenia metafizycznego i jednocześnie próba pokazania, że metafizyka w swym roszczeniu „absolutnego” poznania rzeczywistości ponosi klęskę i musi być zastąpiona analizą empiryczną. Teoretyczną podstawą swej filozofii nauk humanistycznych Dilthey czyni natomiast nowy sposób filozofowania, który określa jako „filozofię życia” („Lebensphilosophie”). W manuskrypcie pochodzącym prawdopodobnie z 1893 roku, a zawierającym szkic planu drugiego tomu *Einleitung in die Geisteswissenschaften*, znajdujemy programowe zdanie Diltheya: „tym, co

¹⁹ Por. G. Scholtz, *Od Braniśa do Diltheya. Sukces poznawczy czy utrata orientacji — przejścia od spekulatywnej filozofii dziejów do filozofii nauk empirycznych*, [w:] *Filozofia we Wrocławiu*, s. 86.

²⁰ „[...] krönender Abschluß der Breslauer Zeit” (W. Dilthey, *Gesammelte Schriften*, Bd. XVIII, H. Johach, F. Rodi (Hrsg.), Göttingen 1977, s. IX).

²¹ Zob. H.-U. Lessing, *Wilhelm Dilthey's „Einleitung in die Geisteswissenschaften”*, Darmstadt 2001, s. 18.

²² Pierwsza część nosi tytuł: „Übersicht über den Zusammenhang der Einzelwissenschaften des Geistes, in welcher die Notwendigkeit einer grundlegenden Wissenschaft dargetan wird”.

²³ Druga część nosi tytuł: „Metaphysik als Grundlage der Geisteswissenschaften. Ihre Herrschaft und ihr Verfall”.

pokazujemy, jest samo życie [...]. Pokazywanie życia, takim, jakie ono jest, do tego dążymy. Opisywanie życia — to jest nasz cel”²⁴.

Wątkiem przewodnim „filozofii życia” Diltheya jest refleksja nad dziejami i dziejowością. „Dzieje” i „historia” to hasła wywoławcze jego myśli. W wielu sformułowaniach rozproszonych w różnych pismach filozofa spotykamy się z poglądem, że człowiek jest istotą historyczną (*historisches Wesen*). Człowiek ma naturę dziejową nie dlatego, że kształtuje ją pod wpływem badania dziejów czy poprzez zwrot do przeszłości w ogóle. Zdaniem Diltheya zależność jest odwrotna: zanim zaczniemy rozważać dzieje, jesteśmy istotami dziejowymi i tylko dlatego to potrafimy, że nimi jesteśmy. Człowiek rozumie dzieje, ponieważ jest istotą historyczną. Również nasze życie ma charakter dziejowy. Punktem wyjścia historycznej filozofii życia w ujęciu Diltheya jest refleksja o rzeczywistym człowieku, a celem samopoznanie człowieka i jego świata.

We *Wprowadzeniu do nauk humanistycznych* Dilthey pisał, że w nowoczesnym społeczeństwie, które podlega dynamicznym zmianom i procesom, znaczenie nauk humanistycznych będzie wzrastać względem nauk przyrodniczych²⁵. Jednocześnie widział on nauki humanistyczne i przyrodnicze jako komplementarne i dążył do ich połączenia w całość wiedzy, a następnie do antropologicznego ufundowania tej całości²⁶. W liście do swojego przyjaciela Wilhelma Scherera z roku 1879 Dilthey napisał: „Nie mogę zupełnie wyobrazić sobie wydziału filozoficznego bez wzajemnego oddziaływania kierunku historycznego i matematyczno-przyrodniczego. To, co musimy osiągnąć, jest wzrastającym przenikaniem, ale nie separacją”²⁷. Dlatego też Dilthey podjął we Wrocławiu studia matematyczne. 1 grudnia 1872 roku tak pisał do swojego wydawcy Ernsta Reimera: „Od około 3/4 lat pod kierunkiem znaczącego tutejszego matematyka spokojnie uprawiam moją matematykę, rachuję i rozwiązuję zadania, aby być w stanie stopniowo zrozumieć nowszą fizykę”²⁸.

Zainteresowanie Diltheya z jednej strony matematyką i naukami przyrodniczymi, z drugiej strony religią i poezją, jego intensywne zajmowanie się antropologią, psychologią i historią, a także jego starania, aby stworzyć antropologicznie ufundowaną teorię wiedzy, opierały się na leitmotywie jego filozofii, to znaczy poznaniu życia człowieka oraz otaczającego go świata. Widzimy, że Dilthey w żadnym razie nie był zainteresowany tylko naukami humanistycznymi. Chociaż to one znalazły

²⁴ „[...] was wir zeigen, das ist das Leben selbst [...]. Leben zeigen, wie es ist, danach streben wir. Leben beschreiben: das ist unser Ziel” (W. Dilthey, „Gesamtplan des Zweiten Bandes der Einleitung in die Geisteswissenschaften. Drittes bis sechstes Buch” („Berliner Entwurf”) (ca. 1893), [w:] *idem, Gesammelte Schriften*, Bd. XIX, H. Johach, F. Rodi (Hrsg.), Göttingen 1982, s. 330).

²⁵ Zob. W. Dilthey, *Gesammelte Schriften*, Bd. I, B. Groethuysen (Hrsg.), Stuttgart–Göttingen 1990 (9. Auflage), s. 4.

²⁶ Zob. W. Dilthey, *Gesammelte Schriften*, Bd. V, G. Misch (Hrsg.), Stuttgart–Göttingen 1990 (8. Auflage), s. 241 ff.

²⁷ „Ich kann mir eine philosophische Fakultät ohne die Wechselwirkung der historischen und mathematisch naturwissenschaftlichen Richtung gar nicht denken. Was wir erreichen müssen ist gerade zunehmende Durchdringung, aber nicht Sonderung“ (list Diltheya do Wilhelma Scherera, Breslau, Frühsommer 1879, [w:] W. Dilthey, *Briefwechsel*, Band I, s. 822).

²⁸ „Ich [...] treibe seit etwa 3/4 Jahren unter Anleitung eines bedeutenden hiesigen Mathematikers ruhig meine Mathematik, rechne und löse Aufgaben, um allmählich im Stande zu sein, die neuere Physik zu verstehen” (list Diltheya do Ernsta Reimera, Breslau 1.12.1872, [w:] *ibidem*, s. 645).

się w centrum jego rozważań. Drugi tom *Einleitung in die Geisteswissenschaften* nie powstał, ale jego rekompensatę może stanowić opublikowany w 1910 roku obszerny esej *Der Aufbau der geschichtlichen Welt in den Geisteswissenschaften*²⁹. Ta bazująca na wykładach akademickich Diltheya rozprawa stanowi w swej problematyce kontynuację i rozszerzenie myśli pierwszego tomu *Wprowadzenia...*

Słowo końcowe

Lata siedemdziesiąte XIX wieku, kiedy Dilthey objął katedrę po Braniśkie, wyznaczają nowy, bardzo pomyślny okres w historii Uniwersytetu Wrocławskiego, który znajdował się na wysokim poziomie rozwoju — struktury instytucjonalne były już dobrze wykształcone i sprawnie funkcjonowały, a okoliczności społeczno-polityczne sprzyjały rozwijaniu niezależnej i oryginalnej filozofii. Dopiero pierwsza wojna światowa i okres kryzysu wpłynęły na spowolnienie dynamiki tego procesu, a wraz z dojściem Hitlera do władzy nastąpił upadek wolnego myślenia i doszło do przemiany filozofii w ideologię. Zatem jedenaście lat sprawowania profesury przez Diltheya na Uniwersytecie Wrocławskim to czas pomyślności w historii uczelni, ale również okres sukcesów i dostatku w życiu prywatnym i zawodowym Diltheya. O latach spędzonych we Wrocławiu tak piszą jego badacze: „W życiu Wilhelma Diltheya lata we Wrocławiu nie oznaczają punktu kulminacyjnego [...]. Jednak niewątpliwie znajdował się on wówczas u szczytu swojej produktywności”³⁰.

25 marca 1882 roku Wydział Filozoficzny Uniwersytetu w Berlinie podjął decyzję o powołaniu Diltheya na katedrę filozofii i stanowisko profesora zwyczajnego. 19 lipca filozof przyjął tę propozycję i wraz z początkiem semestru zimowego 1882 roku przeniósł się z Wrocławia do Berlina.

Komentarz do *Wprowadzenia do nauk humanistycznych*: Szkic listu Wilhelma Diltheya do Friedricha Theodora Althoffa³¹ (luty 1883 roku)

Wielce Szanowny Panie Tajny Radco,

był Pan tak dobry, że zażyczył sobie kolejnych arkuszy mojej pracy znajdującej się w druku. Czy pozwoli Pan, że dołączę do nich kilka uwag odnośnie kontekstu, w jaki są one wpisane?

²⁹ Esaj dostępny w polskim tłumaczeniu: W. Dilthey, *Budowa świata historycznego w naukach humanistycznych*, tłum. E. Paczkowska-Lagowska, Gdańsk 2004.

³⁰ „Im Leben Wilhelm Diltheys bedeuten die Jahre in Breslau nicht den äußeren Höhepunkt [...]. Aber zweifellos stand er in jenem Jahrzehnt auf der Höhe seiner produktiven Kraft” (W. Dilthey, *Gesammelte Schriften*, Bd. XVIII, s. IX).

³¹ Dilthey an Friedrich Theodor Althoff, [w:] W. Dilthey, *Briefwechsel*, Bd. II: 1882–1895, G. Kühne-Bertram, H.-U. Lessing (Hrsg.), Göttingen 2015, s. 30–34.

We współczesnej nauce obecne są XVIII-wieczne abstrakcyjne teorie ekonomii narodowej, prawa natury i polityki tego czasu etc., którym przeciwstawia się szkoła historyczna, usiłująca sprostać wymaganiom społecznej rzeczywistości, jak również głębszemu odczuciu tej rzeczywistości. Walka ta trwa odkąd doświadczeni oddziaływać rewolucji francuskiej. Zadanie polega na tym, by istniejącą od tego momentu pozytywną pracę prawa, polityki, teologii itd., które kształtowały historyczną i społeczną rzeczywistość, poprzez właściwe dla niej filozoficzne ugruntowanie ostatecznie uzasadnić, oszacować i załagodzić jej spór z abstrakcyjnymi teoriami.

Moim punktem wyjścia jest prosta koncepcja główna. Wszelka nauka, wszelka filozofia jest nauką o doświadczeniu. Wszelkie doświadczenie posiada swój związek oraz uwarunkowaną przez niego ważność w całokształcie ludzkiej świadomości. Spór między idealizmem a realizmem jest rozwiązywalny poprzez analizę psychologiczną. Ta może dowieść, że rzeczywistość dana w doświadczeniu nie jest fenomenem mojego przedstawienia. Jest ona raczej mi dana jako fenomen ode mnie samego różny, ponieważ jestem nie tylko przedstawianiem, lecz również wolą, czuciem. Rzeczywistość jest tym, co wola spostrzega jako opór, granicę dotykającej dłoni, itd. Wola spostrzega tę rzeczywistość jako równie samoistną. Stąd jaźń i rzeczywistość w całokształcie życia duchowego są dane we wzajemnym oddziaływaniu i są dane jednocześnie bezpośrednio i prawdziwie. A wniosek o przyczynach nie wynika z doznań przenoszonych na rzeczy zewnętrzne, lecz wrażenie jest rzeczą zewnętrzną wobec woli. Ponieważ tam, gdzie jest wola, tam jest ożywiona rzeczywistość i — wbrew wcześniejszemu założeniu — jest odwrotnie: ponieważ wola jest tu, jest tu również przedstawienie przyczyny. W żywe doświadczenie tego, co stoi naprzeciw nas jako dany w woli podmiot wszelkich cech rzeczywistości zewnętrznej, włączają się zmysłowe wrażenia jako właściwości: ów podmiot natury — według jego proveniencji — jest dla niej nierozpoznawalny. Cechy te są materiałem poznania natury, które w związku z tym jest tylko opisowe.

Rozwijam tę teorię w sposób analityczny poprzez postawienie hipotezy: ani uczucia i woli nie da się sprowadzić do przedstawiania, ani też nie da się zastosować teorii rozważań (*Vermögenstheorie*) (na przykład na sposób Lotzego): przedstawianie, wola, odczuwanie są zawarte w każdym *status conscientiae* i w każdym momencie psychicznego życia stanowią jego ciągle uzewnętrznienia we wzajemnych relacjach ze światem zewnętrznym. Wbrew psychicznemu atomizmowi dowodzę, że każde doznanie, każde wspomnienie, w powiązaniu z całością życia psychicznego wytwarza wrażenie, spostrzeżenie, przedstawienie (jak w zarysie przedłożyłem to w *Über die Einbildungskraft des Dichters*).

Na tej podstawie powstaje zadanie znalezienia dla abstrakcyjności dotychczasowej teorii poznania, czasu traktowanego jako datum przedstawienia, przyczyny etc. psychologicznego stanu faktycznego, jaki leży u ich podstaw i jaki zawarty jest w całokształcie życia duchowego, w którym z kolei zakorzenione jest pierwotnie każde doświadczenie.

Zdaje się jednak, że do tej rzeczywistości, ujętej w wewnętrznym doświadczeniu, myślenie dołącza się jako obcy, pomocniczy środek jej opracowania. To, co spostrzegamy — jako fakt świadomości — jest tym, jak ją spostrzegamy. Ale [co

znaczy] wyraz świadomości i jej opracowanie w myśleniu? Tutaj, poprzez analizę sięgającą poza formy logiczne, udowadniam, że formy i prawa logicznego myślenia są jedynie pośrednim zestawianiem, porównywaniem, rozróżnianiem, jak również relacjami towarzyszącymi naszym przedstawieniom działania, rzeczy itp., danym w wewnętrznym przeżyciu. Stąd ich oczywistość jest ostatecznie oczywistością samego poznania i wszelkie myślenie ma tedy w ostatecznej instancji podstawę własnego poczucia pewności *w doświadczaniu*. Dopiero tak filozofia doświadczenia zyskuje zwieńczenie.

W ten sposób została stworzona podstawa, na której można teraz rozważyć kwestię: jak z doświadczeń duchowego życia może wyłonić się nauka o człowieku, społeczeństwie, historii? Pierwszą część teorii poznania nauk humanistycznych tworzy to, że w wewnętrznym doświadczeniu i w rozumieniu odpowiadającym innej rzeczywistości [*Wirklichkeit*] dana jest jedyna pełna rzeczywistość [*Realität*], jaką posiadamy. Drugą część tworzy logika nauk humanistycznych.

Rozważania te będą stanowić trzecią i czwartą księgę mojej pracy; zawierają one wcześniej przedstawioną podstawę całości. To, jak rozważania te uwarunkowane są przez potrzebę nauk szczegółowych i ich historyczne położenie, przedkładałam w pierwszej księdze poprzez przegląd nauk humanistycznych, który wymaga ugruntowania oraz [odpowiedzi], jakim wymaganiom takie ugruntowanie musi sprostać. W drugiej księdze pokazuję następnie, że taką podstawą była niegdyś metafizyka, ale już nią nie jest, jednocześnie jednak rozwijam w sposób pozytywny naturę tego powiązania nauk, jakie powstało i w jakim nauki humanistyczne się [znajdują — uzupełnienie tłumacza]; [...] ³² rozwija nastroje, które są tylko fenomenami naszej zmysłowości. Zupełnie inaczej jest ze światem duchowym. Jeśli zgodnie z powyższym uznaję stwierdzenie, że mogą być pewien [istnienia] świata zewnętrznego, wówczas nie podlega żadnej wątpliwości wnioskowanie przez analogię jako równoważne postępowanie, poprzez które rozumiemy duchowe istoty i sytuujemy je w tym świecie. Fakty świadomości, jakie składają się na ten duchowy świat, są takie, jak są nam dane. To prowadzi nas ku pełnej i obiektywnej rzeczywistości: tutaj dane są nam poszczególne podmioty, procesy, w których działają one na siebie, stosunek ich życiowej jedności do ich właściwości i działań etc.

U podstaw teorii poznania leżą abstrakcje jako spadek po metafizyce. Powstaje zadanie poszukiwania dla nich, na przykład dla abstrakcyjnego czasu, leżącego u ich podstaw faktu psychologicznego, to jest faktu należącego do całokształtu życia duchowego.

Refleksyjne [dosłownie: myślące] opracowanie tego materiału nie osłabia również obiektywnej ważności zdań o życiu duchowym. Analiza, wykraczając poza logiczne formy i prawa, odkrywa, iż powstają one poprzez różnorakie przeplatanie porównań, różnic etc., krótko: aktów odnoszących się do spostrzeżenia, do łączenia (*Aneinanderhalten*) faktów świadomości; konieczność jest jedynie uczuciem przymusu, wyrastającym z pośredniego łączenia etc.; przedstawienia wchodzące w te akty łączenia, rozróżniania etc. i warunkujące rodzaje sądów i wniosków, są nam również dane w wewnętrznym doświadczeniu. Tę najtrudniejszą, ale i najważniejszą

³² Fragment ten nie zachował się.

szą analizę form i praw myślenia mogę wskazać tylko przywołując ich wynik: wszelka oczywistość logicznego myślenia jest ostatecznie [oczywistością] samego spostrzegania; logiczne myślenie ma ostatecznie, w ostatniej instancji, podstawę swojego poczucia pewności (*Überzeugungsgefühl*) również w doświadczaniu. A kategorie, jakimi ono się posługuje, są wewnątrz nauk humanistycznych wyrazem realnych i danych w duchowym życiu faktów.

Bazująca na psychologii teoria poznania nauk humanistycznych rozwija to stanowisko. Na jej podstawie powstaje logika nauk humanistycznych, której celem jest łagodzenie sporu między abstrakcyjnymi teoriami a historycznym oglądem, między świadomością naszej wolności a związkami przyczynowymi, jak również jednostajnością toku dziejów.

Jestem zmuszony ograniczyć się do tego szkicu mojej podstawowej koncepcji; wystarczy on być może do lepszego uchwycenia intencji początkowych partii drugiej książki. Porządek mojej myśli jest [następujący]: pierwsza księga pozwala rozpoznać społeczno-polityczną rzeczywistość, będącą przedmiotem nauk humanistycznych, i ukazuje konieczność ogólnego ugruntowania; druga księga przedstawia w sposób historyczny, jak metafizyka — przez długi czas — spełniała funkcję takiego ugruntowania i jak jednak dalszy rozwój historii nauki dzięki teorii poznania wytworzył stopniowo swobodniejszy związek nauk. Następnie trzecia księga rozwija w sposób pozytywny teorię poznania nauk humanistycznych, a czwarta ich logikę.

Druga księga pełni zatem w całości mojej koncepcji zadanie, jakie mógłbym porównać przykładowo z miejscem fenomenologii Hegla w jego systemie. Wychodzi ona — odpowiednio do tej konstrukcji — od całokształtu życia duchowego i ukazuje, jak poprzez proces postępującego zróżnicowania i technicznego kształtowania wewnątrz tego życia wyłonił się celowy związek nauk. Jej osobliwość leży w przedstawieniu historycznych relacji między życiem duchowym, naukami szczegółowymi i losem metafizyki. Jej cel leży w przeświadczeniu, że w miejsce subiektywnej jedności metafizyki, ujmującej wszelkie zjawiska w wewnętrznym związku, wstąpiła — poprzez różnicujący proces samego duchowego życia (a nie poprzez dotychczasową negatywną pracę teorii poznania) — większa wewnętrzna wolność elementów życia intelektualnego. Zdrowa samodzielność czynników naszego życia intelektualnego, wiary religijnej, nauk przyrodniczych, nauk humanistycznych i poznawcz... [...] ³³.

Bibliografia

- Dilthey W., *Gesammelte Schriften*, Bd. I, B. Groethuysen (Hrsg.), Stuttgart-Göttingen 1990 (9. Auflage).
- Dilthey W., *Gesammelte Schriften*, Bd. V, G. Misch (Hrsg.), Stuttgart-Göttingen 1990 (8. Auflage).
- Dilthey W., *Gesammelte Schriften*, Bd. XVIII, H. Johach, F. Rodi (Hrsg.), Göttingen 1977.

³³ Koniec listu nie zachował się.

- Dilthey W., *Gesammelte Schriften*, Bd. XIX, H. Johach, F. Rodi (Hrsg.), Göttingen 1982.
- Dilthey W., *Briefwechsel*, Bd. I: 1852–1882, G. Kühne-Bertram, H.-U. Lessing (Hrsg.), Göttingen 2011.
- Dilthey W., *Briefwechsel*, Bd. II: 1882–1895, G. Kühne-Bertram, H.-U. Lessing (Hrsg.), Göttingen 2015.
- Dilthey W., *Budowa świata historycznego w naukach humanistycznych*, tłum. E. Paczkowska-Łagowska, Gdańsk 2004.
- Kleszcz L., *Świadomość i historia — myśl Yorcka von Wartenburga*, [w:] *Filozofia we Wrocławiu. Dzieje — postacie — problemy*, L. Miodoński (red.), Wrocław 2013, s. 87–98.
- Kuderowicz Z., *Dilthey*, wyd. 2, Warszawa 1987.
- Kühne-Bertram G., *Wilhelm Diltheys Breslauer Jahre 1871–1882*, „Archivio di Storia della Cultura” 24 (2013), s. 109–122.
- Lessing H.-U., *Wilhelm Diltheys „Einleitung in die Geisteswissenschaften“*, Darmstadt 2001.
- Paczkowska-Łagowska E., *Logos życia. Filozofia hermeneutyczna w kręgu Wilhelma Diltheya*, Gdańsk 2000.
- Scholtz G., *Od Braniffa do Diltheya. Sukces poznawczy czy utrata orientacji — przejście od spekulatywnej filozofii dziejów do filozofii nauk empirycznych*, [w:] *Filozofia we Wrocławiu. Dzieje — postacie — problemy*, L. Miodoński (red.), Wrocław 2013, s. 71–86.